

УДК 338.45 (477) „1861/1914”

ТОРГІВЛЯ ПРОДУКЦІЄЮ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В.О. Левицький

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті розглядаються питання торгівлі продукцією легкої промисловості в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на внутрішньому та зовнішньому ринках. Висвітлюються проблеми зовнішньої та внутрішньої торгівлі, входження України в систему всеросійського ринку. Проаналізовано праці дослідників економічної історії, що стосуються тематики розвитку торгівлі зазначеного періоду. Визначено головні товари, на які був стабільний попит, прослідковано становлення та розвиток мережі постійної та періодичної торгівлі, різноманітності видів торгових закладів. Встановлено, що торговельні операції товарами широкого вжитку були невід’ємною складовою господарської діяльності України та одним з найважливіших джерелом одержання прибутку. Вони сприяли зміцненню економічної безпеки держави на зовнішньому рівні та були інструментом підвищення конкурентоспроможності внутрішнього виробництва.

Ключові слова: легка промисловість, торгівля, збут, ринок, підприємці, товарно-грошові відносини, купецтво.

Постановка проблеми. Післяреформний період в історії України характеризувався поширенням і поглибленням внутрішнього ринку. Промисловий розвиток створив ринки засобів виробництва, засобів споживання і робочої сили, а усупільненням виробництва і поглибленням поділу праці він усунув відокремленість місцевих ринків і поєднав їх у єдиний національний ринок. Бурхливе зростання промисловості в другій половині ХІХ ст., її капіталізація, інтенсивне залізничне та інше транспортне будівництво, застосування парових двигунів, діяльність то-

варних бірж – усе це внесло зміни в пореформену торгівлю, надало їй нових рис. Основним процесом створення внутрішнього ринку був суспільний поділ праці. Він з’являється разом із товарним господарством, створюється розвитком цього товарного господарства. Внутрішній ринок розвивається завдяки зростанням виробництва, яке поглиблює суспільний поділ праці. Ступінь розвитку внутрішнього ринку є показником розвитку виробничих відносин в країні.

Огляд джерел. Різноманітний та комплексний характер обраної теми визначив доцільність застосування репрезентативної вибірки необхідних для аналізу історіографічних робіт. Виходячи з цього, першочерговий науково-дослідницький інтерес для нас мають праці, проблемна тематика яких охоплює такі напрямки: економічна політика Російської імперії в умовах формування світового ринку, розвиток легкої промисловості України у взаємозв’язку із зовнішньою торгівлею, промисловий і аграрний капітал як чинник зовнішньоекономічної діяльності, вплив громадських кіл на експортно-імпорتنу політику урядових кіл. У монографії І. Гуржія [4] висвітлюється комплекс питань про розширення і зміцнення промислового та торговельного розвитку України в 60 – 90-х рр. ХІХ ст. Зокрема, автор висвітлює розвиток промисловості України в системі всеросійського ринку, значну роль українських губерній у виробництві Росії. Велику увагу приділено українській внутрішній торгівлі, що, як стверджує автор, була складовою частиною всеросійського ринку. Також І. Гуржій визначає місце України в зовнішній торгівлі Російської імперії. Л. Шепелєв [15] досліджує торгово-промислову політику

російського уряду після Кримської війни й до початку першої російської революції. Основна увага приділяється програмним установкам цієї політики, формам її реалізації й зв'язкам з іншими видами економічної діяльності самодержавства. Праці Б. Кругляка [6; 7; 8; 9] присвячені різним проблемам економічної історії: джерелам з історії розвитку внутрішньої торгівлі на Україні в 60 – 90-х рр. XIX ст.; ярмарковій та базарній торгівлі в Україні в період капіталізму; промисловим монополіям; внутрішній торгівлі на Україні на початку XX ст.; ролі та місцю кооперації у внутрішній торгівлі на Україні; монополіям в легкій і харчовій промисловості наприкінці XIX – на початку XX ст.; товарним біржам в Російській імперії. К. Завальнюк вивчав питання торгівлі промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині XIX ст. [5]. Проблемами розвитку української легкої промисловості та зовнішньої торгівлі в другій половині XIX – на початку XX ст. займався М. Москалюк [10; 11].

Метою статті є дослідження розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі продукцією легкої промисловості в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., характеристика історіографічних джерел з даної проблематики. Завданнями, поставленими в статті, є аналіз стану розвитку торгівлі товарами легкої промисловості за допомогою оцінки митних тарифів, асортименту продукції, характеристика мережі торгових закладів; визначення рівня збалансованості зовнішньої торгівлі; виокремлення основних причин погіршення чи покращення стану внутрішньої та зовнішньої торгівлі товарами легкої промисловості та напрями її покращення.

Результати досліджень. Розвиток промисловості, подальший суспільний поділ праці, побудова залізниць – все це обумовило розширення внутрішнього ринку, сприяло зміцненню економічних зв'язків між окремими районами Росії, в тому числі й України, що спеціалізувалися

на виробництві певних товарів. Одним з найважливіших засобів у посиленні міжрайонних економічних зв'язків була внутрішня торгівля, яка в пореформенний період зазнала суттєвих змін. Зростаючи за обсягом товарообігу, вона охоплювала все нові райони, досягала найвіддаленіших пунктів. Виникло багато нових торгових центрів, а чимало старих втратили своє попереднє значення. Головна причина полягала в докорінних змінах, що відбулися в розміщенні продуктивних сил країни, а також у розташуванні міст і селищ від залізничного сполучення і річкових пароплавних магістралей. Поглиблення суспільного поділу праці, господарська спеціалізація Наддніпрянської України обумовили злиття окремих територіальних ринків у загальноукраїнський ринок. В Україні створилася своя мережа ярмарків і базарів, які нерозривно були пов'язані з місцевою стаціонарною торгівлею [4, с. 97–98].

У пореформенний період відбувся процес переходу деякої частини поміщиків до підприємницької діяльності. Запровадження ринкових методів ведення господарства, збут своєї продукції вимагали чималих коштів, і для їх нагромадження поміщики починають займатися торгівлею. Вони відкривали магазини і ятки й через своїх прикажчиків чи орендарів одержували не лише потрібні їм гроші, а й чималі прибутки. Поряд з цим у селі відкривалися постійні склади для шкір, вовни та інших товарів, потрібних на внутрішньому ринку. Власники складів, дедалі розширюючи сферу своєї торгової діяльності серед місцевого населення, залучали селян до участі у постійному виробництві, у регулярному грошовому обігу. Важлива роль належала постійній торгівлі України в реалізації текстильних виробів фабрик Центральної Росії та Польщі. Причому значна частина цих товарів через місцевий ринок в Україні потрапляла на інші місцевості півдня Росії. Так, харківські купці продавали тканини в Донську область, Воронежську, Ставро-

польську, Астраханську, Саратовську губернії, а торговці Житомира і Бердичева – в Бессарабію. Це зміцнювало міжрайонні економічні зв'язки, розширювало ринок і тим самим стимулювало розвиток товарного виробництва [8, с. 54–56].

Певна спеціалізація була властива великим і середнім ярмаркам, довіз на які залежав від характеру виробництва тієї місцевості, де вони збиралися. Так, необроблені шкіри продавалися в Ізюмі, Слоб'янську, Змієві, Кременчуку, Костянтинограді. Важливу роль в оптовій торгівлі відігравали фірми. У 1890 р., наприклад у Харкові, торгували 142 фірми, з них 44 представляли купців-скупщиків і 96 – фабрикантів. На Хрещенському ярмарку (Харків) у 1893 р. брало участь в операціях 379 оптових фірм. У 1895 р. в усіх ярмарках міста брало участь 439 фірм. Оптова торгівля займала значне місце й на середніх ярмарках. Великі купці доставляли сюди мануфактурні вироби, а скуповували зерно, худобу, селянське полотно. Так, у 1892 р. в с. Нові Санжари Полтавської губернії було завезено тканин, шкіряних виробів, бакалії на суму 456 тис. крб., у м. Ратне Волинської губернії – відповідно, на 200 тис. крб. [9, с. 36; 42–43].

Головними предметами ярмаркової торгівлі стали промислові вироби, проте кожний з оптових ярмарків набув своєї товарної спеціалізації. На харківських (Хрещенському, Покровському і Успенському) ярмарках головним товаром були різні тканини, які в 90-ті рр. становили 30 – 52% суми привезених і 50 – 61% проданих товарів. У зв'язку із зосередженням торгівлі текстилем у Харкові, вона стала скорочуватися у 80 – 90-х рр. на Іллінському ярмарку в Полтаві та роменських ярмарках. Майже вся оптова торгівля вовною в Україні була зосереджена на харківському Троїцькому ярмарку, до якого в середині 60-х рр. завозилося приблизно по 200 тис. пудів вовни на рік, у 80-х рр. – майже по 520 тис. пудів, а в середині 90-х торгівля цим товаром

помітно зменшилася – 257 тис. пудів [7, с. 50].

Серед найзначніших оптових ярмарків виділялась група, що відігравала велику роль у розвитку торгівлі не тільки окремих районів, а й усієї країни. На Лівобережній Україні виділялись обсягом торгівлі 4 ярмарки в Харкові (Хрещенський, Троїцький, Успенський, Покровський), Іллінський у Полтаві, Маслянський, Вознесенський і Михайлівський у Ромнах, Воздвиженський у Кролевіці. Найголовнішими ярмарками Правобережної України були: Контрактовий у Києві, Петропавлівський у містечку Ярмолинцях і Троїцький у м. Балті (Подільська губернія). У Південному районі виділялися своїм обсягом товарообігу: Петропавлівський у Катеринославі, Миколаївський і Покровський у містечку Каховці (Таврійська губернія). Найбільші суми за продажем на Хрещенському ярмарку в 1893 р. припадали на такі товари легкої промисловості: мануфактурні вироби (на 14000 тис. крб.), шкіра і взуття (1050 тис. крб.), вовна (975 тис. крб.), галантерейні вироби (640 тис. крб.), хутро і шуби (400 тис. крб.), овчини (220 тис. крб.), шкіри необроблені (200 тис. крб.) [4, с. 116–117].

Напередодні реформи 1861 р. найбільшим ярмарком в Україні щодо товарообігу був Іллінський у Полтаві. Ярмарок відігравав значну роль у торгівлі тканинами на зимовий сезон (на Хрещенському ярмарку в Харкові торгували переважно літніми тканинами). Фабриканти й купці з Центральної Росії привозили на ярмарок бавовняні та шовкові вироби, хутро, залізо й вироби з нього; з Польщі та Чернігівської губернії сюди надходили сукна й шерстяні вироби; з-за кордону – шовкові, камвольні та галантерейні товари. На Іллінський ярмарок у 1862 р. було привезено товарів на 26,6 млн. крб. Найголовнішими з товарів легкої промисловості були: бавовняні тканини (5241 тис. крб.), вовняні тканини (2490 тис. крб.), хутро (2421 тис. крб.),

шовкові тканини (1855 тис. крб.), галантерейні товари (1279 тис. крб.), суконні товари (1073 тис. крб.), лляні й конпляні товари (1047 тис. крб.), шкіра оброблена (855 тис. крб.), голковий товар (635 тис. крб.), шкіряне взуття (278 тис. крб.) [4, с. 121–122].

На території Волинській губернії ярмарки розміщувалися нерівномірно. Найбільше їх було в Заславському, Ковельському, Новоград-Волинському повітах. В кожному повітовому центрі функціонувало декілька ярмарків. На них реалізовувалися різноманітні тканини, взуття, вироби побутового характеру з центральної Росії, царства Польського, а також Катеринослава, Харкова, Києва й Одеси. Місцеві виробники продавали промислові товари, закупували сировину. З 90-х рр. XIX ст. виробники промислових товарів брали участь у постійно діючих промислових виставках. Поступово виставки перетворилися на місце укладання актових угод, служили ринком збуту одягу, взуття, тканин. Торгівля почала набувати дедалі більшої спеціалізації [12, с. 106–107].

Ярмаркова торгівля здавна процвітала в Україні. Полтава, Ніжин, Ромни були центрами ярмаркової торгівлі; мануфактурні товари московського промислового району, для якого українські губернії були одним з найважливіших ринків, закупувалися на цих ярмарках місцевими торговцями й розвозилися по всій Росії. Проте вже з 70-х рр. XIX ст. старі українські ярмарки, разом з центрами торгівлі, починають занепадати. Паралельно з цим швидко зростає новий торговий центр України – Харків, що став найбільшим центром ярмаркової торгівлі в Україні в пореформений період з чотирма ярмарками, що мали всеросійське значення. Сюди привозилися для продажу у великій кількості різні тканини з Московської, Владимирської, Костромської, Калузької, Петербурзької, Тамбовської, Пензенської й Рязанської губерній, Царства Польського; оброблені шкіри – з

Москви, Петербурга, Болохова, Курська, Єльська, Липецька, Вільно, Риги й Вашави; луб'яні вироби – з Петербурзької, Московської, Нижегородської губерній, Польщі. Місцеві товари (вовна, необроблені шкіри), куплені на харківських ярмарках, вивозилися у міста Центральної Росії, Білорусь, Польщу. Цілий ряд ярмарків переводиться до Харкова, вони проводяться один за другим майже протягом року [13, с. 253].

Розвиток стаціонарної торгівлі супроводжувався зростанням числа магазинів та крамниць, що торгували оптом і вроздріб, ларків, палаток, різних закладів. Серед українських губерній обсягом стаціонарної торгівлі виділялися Херсонська, Київська й Харківська. На Херсонщині, Київщині і Харківщині у 1898 р. налічувалося 31,5 тис. гільдійських закладів, обіг яких становив 2993 млн. крб. По кілька тисяч магазинів, крамниць та інших торгових закладів знаходилося у Києві, Харкові, Одесі. Для пореформеної стаціонарної торгівлі було характерним не тільки збільшення кількості торгових закладів, а й зміни в їх географічному розміщенні. У населених пунктах, які втратили своє попереднє торгове значення, вони різко скорочувалися, а в промислових центрах, на залізничних станціях і річкових пристанях відкривалося багато нових магазинів, крамниць, ларків, палаток. Звичайно, це свідчило не про підвищення матеріального добробуту і рівня споживання населення, а про дальший розвиток товарно-грошових відносин. Навіть у роки найбільшого піднесення рівень товарообігу стосовно чисельності населення залишався дуже низьким. Так, валовий товарообіг країни, включаючи й оптовий, у 1899 р. становив на душу населення всього 60 крб. [4, с. 102–103].

На зламі XIX–XX ст. в різних галузях виробництва виникали і зміцнювали свої позиції монополії. Однією з важливих рис цього процесу стала широка участь монополістичного капіталу у внутрішній торгівлі. Легка промисловість

була тісно пов'язана з безпосередніми споживачами, оскільки від її діяльності залежало задоволення первинних потреб населення та його матеріальний добробут. На відміну від вугільно-металургійних і машинобудівних монополій, що займалися лише збутом готової продукції, монополістичні об'єднання легкої промисловості велику увагу приділяли заготівлі сировини. Ці функції виконували спеціальні контори, а також торгові агенти, які постачали сировину з різних джерел. Вони встановлювали прямі контакти з поміщицьким економіями та селянськими господарствами для закупівлі сировини за найнижчими цінами. Монополії одержували сировину також з власних плантацій, продукція яких безпосередньо на ринок не потрапляла й на ринку не враховувалася. Поміщицькі господарства, навпаки, прагнули вигідно збути вироблену продукцію, а тому, коли мали можливість, або притримували сировину, чекаючи на більш сприятливу кон'юнктуру на ринку, або відкривали власні переробні підприємства. Нерідко вони об'єднувалися в своєрідні землеробські синдикати, намагаючись диктувати найбільш вигідні ринкові ціни на пропонувану ними продукцію. Те, що втрачали промислові монополії, коли мали справу з поміщиками й селянами, вони компенсували за рахунок більшості середніх і дрібних селянських господарств. Значна частина селян була змушена зразу ж продавати вироблену ними сировину, і цим також користувалися монополії. Їх агенти заздалегідь домовлялися між собою про встановлення однаково низьких цін і примушували продавця погоджуватися на ці умови. Таку картину спостерігав в Прилуцькому повіті Полтавської губернії кореспондент кооперативного журналу «Сплотчина», коли цілі обози селянських возів переїжджали від одного тимчасового складу до іншого, і кожний раз агенти зменшували ціни й доводили їх до такого рівня, що селяни погоджувалися на будь-які умови. Проте, селянам вдава-

лося відстояти свої інтереси перед монополіями. Це траплялося тоді, коли вони об'єднувалися у кооперативи, і ці товариства, маючи досить коштів і рішучості, протистояли монополіям і домагалися права продавати свою продукцію за цінами, не нижче ринкових [6, с. 110–112].

В Україні підприємства-монополісти легкої промисловості не були такими могутніми, як в інших галузях. Тут функціонували в основному або позасиндикатські фірми, або філіали всеросійських монополій. Україна була досить містким ринком для діяльності таких великих монополій, як «Товариство бавовняних фабрикантів», «Товариство суконних фабрикантів», «Російське льоно-промислове товариство», нитковий трест. Текстильні виробы в Україні збувалися російськими монополіями через мережу стаціонарних торговельних закладів. Деякі з них мали мільйонні обороти й були своєрідними торговельно-збутовими монополіями. Таким було товариство Соколова і Жмудського, котре виникло в 1902 р. в Харкові й мало свої відділення в Катеринославі й Ростові-на-Дону. В 1902 р. капітал товариства становив 947,3 тис. крб. В 1909 – 1910 операційному році капітал, лише вміщений у банках, дорівнював 5,5 млн. крб. У ці ж роки обороти торгівлі тканинами зросли з 6,5 млн. крб. до 9,1 млн. крб., а чистий прибуток за той час збільшився з 236,3 тис. крб. до 480,3 тис. крб., або в 2,1 раза. Товариство було пов'язане з найбільшими текстильними монополіями Росії, мало своїх агентів практично в усіх українських губерніях. Значну питому вагу в посередницьких операціях у збуті різного роду тканин мало «Товариство мануфактурної торгівлі О. М. Хлебнікова», засноване в Харкові у 1905 р. з основним капіталом 350 тис. крб. [14, арк. 16–18].

Монополії легкої промисловості здійснювали збут своєї продукції не тільки через мережу торговельних контор, численних комівожатерів і агентів, але нерідко використовували й державний апарат

через допомогу в системі організованої закупівлі, товарні склади й законодавче регулювання торгівлі. Поряд з великими монополіями трестівського типу в легкій промисловості створювалися й функціонували локальні синдикати. Це, наприклад, сидикати джутових фабрик (Одеса), джутових мішків (Київ). Вони постачали свою продукцію не тільки у підконтрольні їм райони, але й у морські й річкові порти Європейської Росії, фабрики. Фірма з вичинення шкір Кобець і Шполянського в Києві підтримувала тісні контакти з такими відомими російськими шкіряними і взуттєвими підприємствами, як «Скороход», «Марс», «Брусніцин і син» [6, с. 116–117].

Для збільшення збуту, виробі Бердичівської шкіряної фабрики виставлялися на Всеросійській промислово-художній виставці в 1882 р. в Москві. Продукція заводу була високо оцінена, а власника нагородили золотою медаллю і дипломом до неї. Продукція заводу покривала п'яту частину потреб у шкіряних виробках всієї армії Росії. У роки Першої Світової війни (1914 р.) чоботи і ремені для солдат і офіцерів цілими залізничними потягами відвантажувалися саме з Бердичева [1].

Розвиткові економічних зв'язків Північної Буковини з Росією і українськими землями в основному сприяли також російські та австрійські митні тарифи. Також через територію Австрії (Галичину та Буковину) в Росію і на Наддніпрянську Україну постійно й значними кількостями імпортувалися текстильні й галантерейні вироби. Торгівля цими товарами пояснювалася відсутністю їх виробництва на південно-західній Наддніпрянщині і в Бессарабії, віддаленістю цих територій від вітчизняних текстильних центрів, великими потребами на них у зв'язку з розвитком капіталізму. Обсяг торгівлі залежав від стану шляхів сполучення та митної політики Австрії і Росії. У 1851 – 1875 рр., наприклад, через Новоселицьку митницю ввезено бавовняної пряжі на суму 39232 крб., мішків

– 106564 штук, взуття і шкіряних речей – 51226, бавовняних, шовкових, лляних і вовняних виробів – 463279 крб. сріблом. У цей період з текстильних і галантерейних товарів, прикрас через Новоселицю відправлено одягу на 31598 крб. і рукавичок – 6737 крб. Ввозилися також головні убори, дрібні галантерейні речі [3, с. 60].

Широкі торговельні зв'язки товарами легкої промисловості відбувалися між Україною та Білорусією. Адже найважливішою галуззю пореформеної промисловості Білорусії за питомою вагою загальної суми виробництва була суконно-вовняна промисловість. Багато суконних підприємств у Білорусії закуповували сировину в Україні, а потім туди вивозили частину готової продукції. Так, наприклад, суконна фабрика в маєтку Порочье Пінського повіту Мінської губернії закуповувала вовну на заводах у Подільській, Київській та Волинській губерніях, а також на ярмарках у Полтаві й Харкові за ціною від 15 до 25 крб. за пуд. Фабричні вироби відправлялися в Одесу, Бердичів, Київ. [5, с. 50].

Вийшовши з кризи та збільшивши виробництво товарної продукції Харківська канатна фабрика почала шукати нові ринки збуту. Місцевий ринок вже не міг поглинути товари, що вироблялися. Їх почали вивозити за межі Харківської губернії. Появилися склади готової продукції в Ростові-на-Дону, Саратові, Нижньому Новгороді. Продукція почала відправлятися на експорт за межі російської імперії. В 1910 р Південноросійське Товариство експортувало в Грецію ті Персію 5854 пуди канатів і джутового полотна на суму 52 тис. крб. Для закупівлі сировини та збуту готових товарів правління Харківської канатної фабрики Південноросійського Товариства відкрило відділення в містах Москва та Баку [2, с. 9].

У 1911 р. в Катеринославі створено товариство «Торговий будинок М. С. Джигіт і Ко» для оптово-роздрібною торгівлі суконно-мануфактурними товарами

та прийому замовлень для пошиття чоловічого одягу. З цією метою товариство придбало у катеринославського купця М. Джигіта суконно-мануфактурний магазин. Товариство у своїй власності нараховувало капітал у розмірі 250 тис. крб. і мало двох власників: московського купця Б. Катлама із внеском з даної суми у 175 тис. крб. і катеринославського купця першої гільдії М. Джигіта, який вніс 25 тис. крб. і ще одного власника із внеском 50 тис. крб. [10, с. 82].

Висновки. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. характеризувалися подальшим розвитком легкої промисловості, що в Російській імперії перетворилася на одну з провідних галузей, і зростання якої було прямо пропорційним до капіталізації виробництва. В цей період склався єдиний всеросійський ринок збуту промислових товарів.

Підсумовуючи розгляд питання про роль торгівлі України, можна відзначити, що українські губернії були одним з небагатьох економічних районів, які мали найгустішу ярмаркову мережу, а також значною мірою насичені стаціонарними торговими закладами. Незважаючи на розвиток залізничного й водного транспорту, а також неухильне зростання стаціонарної торгівлі в містах і селах, українські ярмарки продовжували відігравати велику роль не тільки в місцевій внутрішній торгівлі, а й у торгівлі всієї Росії. Разом з магазинами й крамницями ярмарки були місцями збуту значної кількості промислових товарів, що привозилися з Центральної Росії, Прибалтики, Царства Польського, Кавказу, Уралу та Середньої Азії. Змінюючи свій попередній характер торгівлі, ярмарки позитивно впливали на зростання торгового обігу в крамницях та магазинах. Хоч роль ярмарків у зовнішній торгівлі 60–90-х рр. помітно занепадала, але на них продовжувала зосереджуватися чимала група товарів, які вивозилися за кордон. Маючи велике значення для зміцнення торгово-економічних зв'язків між багать-

ма частинами Росії, українські ярмарки й густа мережа торгових закладів були однією з найважливіших ланок включення України в систему всеросійського та міжнародного ринків. Незважаючи на перешкоди, стаціонарна торгівля в пореформений період в цілому швидко розвивалась, і разом з іншими видами торгівлі успішно здійснювала свою функцію обігу товарів із сфери виробництва в сферу споживання. Вона була одним з найважливіших засобів забезпечення суспільного поділу праці.

Література та джерела

1. Бердичівський шкіряний завод. URL: http://my.berdychiv.in.ua/images/pidpruyemstvo/pidpruyemstvo_shkirzavod.htm.
2. Бессонова О.В., Жаровский Н.П., Победина Е.Н. Верность долгу: Очерки истории Харьковского канатного завода им. 60-летия Советской Украины. Харьков: Прапор, 1978. 135 с.
3. Гриценко І.А. Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною в ХІХ – на початку ХХ ст. Львів: Вища школа, 1980. 168 с.
4. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90 років ХІХ ст. К.: Видво Наукова думка, 1968. 192 с.
5. Завальнюк К.В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині ХІХ ст. Український історичний журнал. 1998. № 4. С. 43–56.
6. Кругляк Б.А. Монополії в легкій і харчовій промисловості і внутрішня торгівля на Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Питання історії СРСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. 1991. Вип. 36. С. 110–117.
7. Кругляк Б.А. Розвиток капіталістичних форм внутрішньої торгівлі на Україні в 60–90-роках ХІХ ст. Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. 1980. Вип. 14. С. 48–53.
8. Кругляк Б.А. Роль постійної торгівлі в розвитку капіталізму на Україні (60–90-роки ХІХ ст.). Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць. 1983. Вип. 17. С. 53–58.
9. Кругляк Б.А. Ярмаркова торгівля на Україні в період капіталізму. Український історичний журнал. 1974. № 3. С. 36–43.
10. Москалюк М.М. Легка промисло-

вість українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 2. Ч. 1. С. 78–84.

11. Москалюк М.М. Українська зовнішня торгівля в другій половині XIX – на початку XX ст. Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал. 2007. № 6. С. 70–76.

12. Павлюк В.В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. Український історичний журнал. 2000. № 1. С. 102–108.

13. Туган-Барановський М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Т. 1. М.: Соцэґиз, 1938. 460 с.

14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 23, оп. 25, спр. 545, арк. 16–18.

15. Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века: Проблемы торгово-промышленной политики. Ленинград: Наука, 1981. 236 с.

Levytskyi V.O. TRADE PRODUCTS OF THE LIGHT INDUSTRY IN THE OVER DNIEPER UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XIXTH – THE EARLY XXTH CENTURY. *The article deals with the trade in light industry in the Over Dnieper Ukraine in the second half of the XIXth – the early XXth century. The problems of foreign and home trade of Ukraine are described in the system of the all-Russian market. The works of the researchers of economic history regarding to the subject of trade of the given period have been analyzed. It was pointed out that basic products which had a stable demand, The formation and development of the network of permanent and periodic trade, the diversity of trade establishments has been studied. It was established that trading operations of consumer goods were an integral part of economic activity of Ukraine and one of the most important source of getting profit. They strengthened the state economic security at the external level and they were the instrument of increasing competitiveness of home production.*

The researches are devoted to the differ-

ent issues of economic history: the sources of the history of the development of internal trade in Ukraine in the 60th–90-th of the XIXth century; the market and fair trade in Ukraine during the period of capitalism; industrial monopolies; domestic trade in Ukraine in the early 20th century; the role and place of cooperation in internal trade in Ukraine; monopolies in the light and food industry in the late XIXth – the early XXth century; commodity exchange in the Russian Empire.

Keywords: *light industry, trade, marketing, market, entrepreneurs, commodity-money relations, merchants.*